

ELTE
Szociológia Doktori Program

**Tizenévesek nemzeti identitása és
előítéletessége
Szocio-kulturális jellemzők a rendszerváltozás után**

PhD értekezés

Tézisek

Murányi István

Budapest, 2004.

I. Kutatási feladatok

A kilencvenes évek elején lezajlott politikai rendszerváltozás egyúttal a politikai felnőtté válás intézményi kereteinek radikális változását is jelentette, *megteremtődtek a demokratikus, az értékek pluralizmusán alapuló szocializáció intézményi feltételei.*

A politikai szocializáció jelenségeinek leírására törekvő empirikus szociológiai kutatási beszámolók és politikatudományi esszék mindegyike hangsúlyozza, hogy a tágabb szocializációs feltételrendszer változása új lehetőségeket nyit a fiatalok társadalmi magatartásának vizsgálatában. Annak megítélésében is egységesek a hazai kutatók, hogy *a megváltozott szocializációs környezet az ifjúságkutatás - ezen belül a politikai szocializáció - új elméleti és módszertani paradigmáit igényli,* azonban az ehhez szükséges ismeretek még korlátozottak, ezért az eddigi összefoglalások jórészt csak feltevéseken alapulnak. A lehetséges változási irányokat felvázoló „szcenáriók” két kérdésre próbálnak válaszolni:

- Hogyan módosult a megelőző államszocialista korszakot jellemző politikai szocializációs paradigma?
- Milyen új szocializációs ágensek jelentek meg a rendszerváltást követően?

A dolgozat *kutatási feladatait* egyrészt az elmúlt években végzett szociológiai és szociálpszichológiai kutatások empirikus eredményei motiválták. Az 1989 utáni években a sikeres politikai szocializáció olyan, korábban ismeretlen kritériumai kerültek előtérbe, mint *a demokráciához való viszony vagy a demokratikus nemzeteszme.* Ha figyelembe vesszük, hogy az antiszemita előítéletek mellett a kilencvenes években *felerősödött és nyilvánossá vált a kisebbségekkel, az etnikai csoportokkal szembeni nyílt diszkrimináció,* különösen felértékelődik a demokratikus politikai szocializáció alapkérdése: *milyen értékek mentén történik a szocializáció, mennyire jellemző a kölcsönösség és a nyílt, előítéletektől mentes gondolkodáson alapuló kommunikáció.* A dolgozatban elemzett nemzetfejlődési típusokkal való azonosulás és a kisebbségi csoportokhoz való együttes vizsgálata azon a feltevésen alapult, mely szerint *a nemzetfejlődési típusok ellenségsége forrása lehet a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéleteknek,* identitáserősítő funkciójuk révén a saját nemzeti közösségen belüli sztereotipizált, előítélettel stigmatizált kisebbségi csoportokhoz kapcsolódhatnak.

A kutatási feladatokat az is meghatározta, hogy a rendszerváltozástól napjainkig terjedő időszak politikai szocializációs folyamatait elemző számos empirikus kutatási eredmény ellenére, még *korainak tartom az „új szocializációs modell” összegző leírását*. Ezért olyan konkrét terület vizsgálatát tűztem ki célul, amely *új ismereteket és összefüggéseket feltárása mellett hozzájárulhat egy későbbi szintetizálásához*. A politikai szocializációs folyamatok szerkezetében lezajlott fontosabb változások közül a fiatalok *nemzettudatának és kisebbségekhez való viszonyának* együttes és szocio-kulturális szempontok alapján történő vizsgálatát *a rendelkezésre álló empirikus adatbázisok lehetőségei* is meghatározták.

Az adatelemzések során felhasznált kutatások alapján a következő kérdésekre próbál választ adni a dolgozat:

- *Milyen főbb vonásai vannak a tízenéves fiatalok nemzeti identitásának és előítéletes gondolkodásának a rendszerváltozást követő időszakban?*
- *Milyen kapcsolat van a nemzeti identitás, az előítéletesség és a fiatalok szocio-kulturális jellemzői között?*

II. A kutatás módszerei

Az elemzések során felhasznált *tizenegy kérdőíves kutatás* adatfelvétele 1992. szeptembere és 2003. májusa között zajlott le. A vizsgálatok mintái viszonylag tág, 10-25 éves korcsoportra vonatkoztak, *öt kutatás csak középiskolások körében készült*, de a további mintákban is voltak 14-18 éves válaszadók. A fiatalok *családi háttérének* jellemzésére alkalmas változók mindegyik vizsgálat kérdőívében szerepeltek, emellett három adatfelvételben a szülők lekérdőzésére is sor került. A vizsgálatok egyik csoportja kifejezetten nagymintás (öt kutatás mintanagysága N=900-4028 fő), míg a többi kutatás mintájának elemszáma 120 és 800 fő közötti volt.

Két országos kutatás mellett még további két olyan vizsgálat elemzésével foglalkozunk, amelyekben *érvényesült valamilyen reprezentációs szempont* a minták kialakítása során. A vizsgálatok másik csoportjában a minta kialakításánál vagy csak az életkori homogenitás szempontja érvényesült, vagy még kiegészült az eltérő szocializációs környezetet jelentő településtípusok szerinti alminták kialakításával. A harmadik csoportnál az adott kutatás koncepciójához (családi háttér vagy felekezeti homogenizáció) igazodtak a mintavételi kritériumok. A területi szempont szerinti csoportosítás alapján két vizsgálat országos mintán, öt vizsgálat az ország különböző városaiban, négy vizsgálat az ország keleti régiójában készült.

A nemzeti identitást az identitástudat olyan dimenziójaként értelmeztem, amely alapján az egyén a nemzethez tartozónak vallja és érzi magát. Az egyén szocializációja során kialakuló gondolati és érzelmi minták társadalmi-történeti tényezőinek komplex vizsgálatát nem tartottam feladatommá, de ezt a rendelkezésre álló kutatások operacionalizálási eljárásai, illetve a survey módszerekből eredő korlátok sem tették ezt lehetővé. A nemzeti identitás fogalmi mezőjéből *a magyarságfogalom konstruálására koncentráltam*, azaz a magyarsághoz, mint a legtagabb hovatarozási csoporthoz tartozás kritériumainak preferálását vizsgáltam. Az elemzések során felhasznált adatfelvételek minden esetben tartalmazzák az európai nemzetfejlődés két koncepciójához kapcsolódó *államnemzeti, illetve kulturnemzeti kritériumok* megítélésének mérését, bár a kritériumok konkrét megfogalmazása és mérése nem minden esetben történt azonos módon. Néhány esetben lehetséges volt annak vizsgálata is, hogy a magyarságfogalom konstruálását meghatározó elvek mennyiben illeszkednek a *magyar nemzet fogalmának* értelmezéséhez.

Az *előítéletet* elsősorban Henri Tajfel munkássága alapján a csoportkapcsolatok során kialakuló, egyén vagy csoport által jellegzetesen támogatott vagy ellenzett *ítélkezésként* értelmeztem. Ennek megfelelően, a kutatások elemzése során az *előítéletes gondolkodás indikátorának* legtöbbször a többség-kisebbség reláción alapuló, a másság etnikai, nemzeti, deviáns és idegen külcsoportokra vonatkozó negatív ítéleteinek komplex mutatóját tekintettem.

Más típusú attitűdváltozók bevonásától azért tekintettem el, mert *az egységes, több kutatásra támaszkodó adatelemzést tartottam szem előtt*. A két kutatásban is szereplő erkölcsi jellemzőkkel mégis foglalkoztam, mivel a *„szociomorális perspektíva”* olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek szorosan kapcsolódnak mind a kisebbségek megítéléséhez, mind a nemzeti identitáshoz.

A szocio-kulturális jellemzők (háttérváltozók) kijelölését a rendelkezésre álló adatbázisok határozták meg.

- Elsősorban olyan változókat vizsgáltam, amelyek *meghatározó szocializációs szerepét* a korábbi ifjúságszociológiai kutatások már igazolták és a dolgozatban felhasznált adatbázisok többségében előfordultak.
- *A különböző kutatások összehasonlítása érdekében az egyes változók némileg eltérő operacionalizálását* úgy próbáltam javítani, hogy a több

indikátorral mért, közvetlenül nem megfigyelhető háttérváltozók (egzisztenciális helyzet, vallásosság) képzésénél azonos statisztikai eljárásokat alkalmaztam.

Az összefoglalóan *szocio-kulturális tényezőknek nevezett változók egyik csoportját a fiatalok „individuális” jellemzői alkották.* A demográfiai változók (nem, életkor) mellett a vallásosság és a felekezeti hovatartozást kifejező indikátorokat soroltam ide. *A másik változócsoport a családra, mint szocializációs ágensre* vonatkozó jellemzőket tartalmazta. A családi háttér szociológiai jellemzésére a kulturális és egzisztenciális változók bevonására volt lehetőségem, de néhány esetben felhasználtam a szülők vallásosságára, felekezeti és demográfiai jellemzőire vonatkozó indikátorokat is. *A tágabb társadalmi környezet* szociológiai szempontból releváns mutatói közül az iskola és a lakóhely típusát vettem figyelembe. Az országos, nagy elemszámú mintákon készült vizsgálatok esetében olyan *területi szintű változót* is felhasználtam, amely feltehetően kapcsolatban van az előítéletességgel, illetve a nemzeti identitással. *A cigány lakosságnak* a teljes lakossághoz viszonyított *arányának*, mint területi kritériumnak alkalmazását a magyar társadalomban jelenlévő nagyfokú cigányellenesség és az egyenlőtlen területi megoszlással összefüggő érvek indokolták.

III. A tudományos eredmények rövid összefoglalása

Az eredmények azt igazolták, hogy *a szocio-kulturális jellemzők csak kéismértékben befolyásolják a fiatalok előítéletességét és nemzeti identitását,* azonban a szocio-kulturális szempontok alapján mégis markánsan *jellemezhetőek* mind az előítéletesség, mind a nemzeti identitás különböző típusai.

A kutatásonként eltérő operacionalizálás ellenére, néhány szocio-kulturális jellemzőnek azonos hatása van a különböző másságot reprezentáló (etnikai, nemzeti, fogyatékos, deviáns) kisebbségekhez való viszony alakításában. Több elemzett kutatás eredménye is alátámasztja, hogy *a lányok, a fiatalabb tízenévesek, a vallásosak és az iskolázott szülők gyermekeinek csoportjában kevésbé valószínű az előítéletes magatartás,* mint a fiúk, az idősebbek, a nem vallásosak és az iskolázatlan szülők gyermekei között. Az előítéletesség mértékét befolyásoló leginkább meghatározó szocio-kulturális jellemzőket a kontextuális elemzés is alátámasztotta.

Az előítéletességhez hasonlóan, a szocio-kulturális tényezők a fiatalok nemzeti identitását sem befolyásolják jelentősen. A fiatalok gondolkodását jellemző kétféle magyarságfelfogás, *valamint az iskolatípus és a családok vizsgált jellemzői közötti gyenge kapcsolatok tendenciája viszont egyértelmű : a*

magyarság szabad vállalását elutasító zárt értelmezés preferálása az iskolázatlan, kevésbé jó anyagi helyzetű, idősebb szülők gyermekeire, illetve a szakmunkásképzőekben, szakközépiskolákban tanuló, inkább fiatalabb, közsegregációban élő tízenévesekre jellemző, míg a lényegesen más típusú szociológiai környezet (kvalifikált, jó egzisztenciális helyzetű, fiatal szülők, gimnazisták, idősebbek, városiak) a fiatalok nyitott magyarságfelfogását és egyúttal a zárt felfogás elutasítását valószínűsíti.

A nemzeti identitás és az előítéletesség meghatározóinak vizsgálatában *az értékrend szerepe is egyértelmű:* a nemzetfogalom és a demokratikus magatartásjegyek közötti kapcsolat azt igazolta, hogy a feltételekhez nem kötött magyarságértelmezés pozitívan korrelál a demokratikus értékekkel. A másik eredmény szerint a konvencionális morális elvekkel való azonosulás növeli, míg a posztkonvencionális erkölcsi jellemzők csökkentik a fiatalok előítéletességét. Mindezek mellett az is bebizonyosodott, hogy az eminens erkölcsi elvek elfogadása növeli a leginkább elutasított etnikai kisebbséggel, a cigányokkal szembeni toleranciát.

A különböző kisebbségekhez való viszony *jellemezhető egyfajta általános attitűddel,* azonban a konkrét csoporttal szembeni intoleráns attitűd és a szocio-kulturális változók közötti kapcsolatok már annak függvényei, hogy *milyen kisebbségi csoportra irányul az előítéletesség.* A fiatalok előítéletessége és a szocio-kulturális tényezőkkel való kapcsolata *lényegesen különbözött a másság etnikai-nemzeti és deviáns-fogyatékos elkülönítés alapján, de eltérés volt a cigányok és a kevésbé elutasított zsidók* esetében is: a különböző kisebbségek megítélését más-más szocio-kulturális környezet jellemzi.

A korrelációs összefüggések elemzése azt igazolták, hogy a fiatalok *előítéletessége és nemzeti identitása közötti kölcsönös kapcsolatok konzisztens és logikus gondolkodási struktúrába rendeződnek.* A három kutatás elemzése alapján levonható legfontosabb következtetés a *zárt magyarságértelmezés meghatározó szerepére utal.* A fiatalok kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletessége és nemzeti identitása leginkább attól függ, hogy *miként viszonyulnak a kritériumokhoz kötött, az önbesorolás szabadságát kizáró magyarságfelfogáshoz.* A szabadon vállalt magyarság ideálját tagadó nézet nem csak a deviáns kisebbségek, hanem a cigányok elutasításával is együtt jár. További sajátosság, hogy a *magyarságot zárt csoportként érzékelő fiatalok inkonzisztens nemzetfelfogása* (mindkét nemzetértelmezési típus az átlagnál kisebb mértékben jellemző rájuk) *a nacionalizmus irányába nyitott nemzeti attitűdöt valószínűsíti,* szemben a nyitott magyarságfelfogás és a nemzeti attitűd közötti negatív korrelációval.

A korrelációs modellek azt is megerősítették, hogy a kisebbségi csoportokhoz való viszony nem független a csoportok, illetve a magyar nemzet értelmezésétől. Aki előítéletes (vagy toleráns) a cigányokkal szemben, annak a zsidók iránti attitűdje is hasonló, azonban ezt a kapcsolatot módosíthatja a nemzetfelfogás. *Az államnemzet típusú nemzetkép elfogadása a cigányok esetében növeli, a zsidókkal szemben viszont csökkenti a diszkriminatív magatartás esélyét. A cigányok „következetes” kirekesztését az is alátámasztja, hogy a másik nemzetértelmezési típus (etnikai nemzet) szintén pozitívan korrelál a cigányok diszkriminációjával.*

Az előítéletesség és a nemzeti identitás magyarság-, valamint nemzetértelmezési típusokban megnyilvánuló konstrukciói között feltárt kapcsolatokat a szocio-kulturális jellemzők alapján is vizsgáltam. A kapcsolatokat *leginkább befolyásoló zárt magyarságértelmezés olyan fiatalokra jellemző, akik szocializációs szempontból hátrányos szocio-kulturális környezetben élnek* (iskolázatlan és idős szülők, rossz anyagi helyzet, szakmunkásképzős tanulók, szakközépiskolások, lakóhely kistélepülésen és az észak-keleti országrészben). *Az etnikai nemzetfogalom* (iskolázatlan szülők, rossz anyagi helyzet, lakóhely kis településen, idős szülők), *a nemzeti attitűd* (iskolázatlan szülők) és kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség (iskolázatlan és idős szülők, szakmunkásképzős tanulók) *a zárt magyarságfelfogást is valószínűsítő, ahhoz hasonló szocializációs környezetben figyelhető meg.*

A vallásosság és a felekezeti hovatartozás szerinti eltérések azt mutatták, hogy *az előítéletesség mértékét inkább a vallásosság, míg a nemzeti identitás konstrukcióit inkább a felekezeti hovatartozás differenciálja.* A konkrét eredmények - kisebbségekkel szembeni előítéletesség (nem vallásos fiatalok, vallásos szülők), zárt magyarságfogalom (református felekezet, református szülők), etnikai nemzetfogalom (nem vallásos fiatalok, református felekezet, református szülők) - az alábbi sajátosságok miatt érdekesek:

- a gazdasági szempontból jelentősen leszakadt keleti országrészben lényegesen nagyobb a reformátusok aránya;
- a vallásgyakorlás, így a mért vallásosság kevésbé jellemzi a reformátusokat, mint a katolikusokat.

Ha ezek alapján feltételezzük, hogy más felekezetekhez viszonyítva, a református felekezethez tartozó családokat az egzisztenciális és kulturális hátrányok jobban, a vallásosság kevésbé jellemzi, akkor *az etnikai nemzet- és a zárt magyarságértelmezés vallásosság szerinti eltérései logikusan illeszkednek a többi szocio-kulturális jellemzőnél megfigyelt sajátosságokhoz.* Az eredmények ugyanakkor

arra is utalnak, hogy *az előítéletesség és a zárt, kultúrnemzeti koncepciót preferáló nemzeti identitás együttesen csak meghatározott, elsősorban kulturális hátrányokat tükröző (szülők alacsony iskolázottsága, szakmunkásképző iskola) szocio-kulturális környezetben jellemző.*

A korrelációs modellek és a szocio-kulturális jellemzők együttes vizsgálatának eredményei alapján a *következő kérdések* merültek fel:

- Mivel magyarázható, hogy a magyarság szabad vállalásának elutasítása, a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség, a kultúrnemzeti logika alapján szerveződő nemzetfogalom és a nemzeti érzelmek olyan fiatalokra jellemzők, akiknek közvetlen családi és tágabb lakóhelyi környezete egyaránt hátrányosnak nevezhető?
- Vajon miért a modernizációs tekintetben leszakadt észak-keleti régió kistélepüléseiben, rossz anyagi körülmények között élő, többnyire szakmunkásképzőkben tanuló, iskolázatlan és idős szülők gyermekeinél valószínűleg inkább a zárt, kirekesztő nemzeti identitás és a kisebbségek intoleráns szemlélete?

A fenti kérdésekre egy olyan *átfogó magyarázat segítségével* próbáltam válaszolni, amely az interakcionista és a fejlődés szempontú elméletekre támaszkodva, *az életforma és a rituális sűrűség fogalmával értelmezi az előítéletességet.* A szocializációs környezetek azonossága mellett a kölcsönös, egymást feltételező kapcsolat is indokolta, hogy szintén ebben a megközelítésben tárgyaltam *az etnocentrikus* (zárt magyarságértelmezés, etnikai nemzetkonceptió, nemzeti attitűd) *nemzeti identitás* szocio-kulturális jellegzetességeit. A megközelítés lényeges eleme, hogy az előítélet – szemben a legtöbb szociálpszichológiai értelmezéssel – nem attitűd, hanem életforma. *A magas rituális sűrűség olyan életformával jár, amely leszűkíti az eltérő szocio-kulturális minták megismerését, a csoporttagok interakciói a saját csoportra korlátozódnak.* A saját csoportra vonatkozó, konvencionális erkölcsi elvek úgy kondicionálódnak, hogy közben a csoporton kívüliekkel szembeni *diszkriminatív attitűdök alakulnak ki.* A magas rituális sűrűség kedvez a világ leegyszerűsített, abszolút értékek alapján történő szemléletének. Fontos sajátossága, hogy az erős kollektív érzelmekkel összekovácsolt csoportszolidaritás együtt jár a kívülállók kizárásával. Amennyiben az előítéletesség és a zárt, etnocentrikus nemzeti identitás a magas rituális sűrűségű életforma következménye, akkor *szoros megfeleléseket kell találnunk az életforma és a kutatási eredmények alapján leírható szocio-kulturális környezet között.*

A dolgozat végén azt igazoltam, hogy a kulturális és egzisztenciális szempontból egyaránt hátrányos családi és lakóhelyi szocializációs közegben jelen vannak a magas rituális sűrűségű életforma jellegzetességei (zárt csoportokban zajló interakció, korlátozott nyelvi kódok használata, tradicionális erkölcsi elvek elfogadása, saját csoporttól eltérő szocio-kulturális modellek ismerete). Az empirikus érvek egyik csoportját a kapcsolathálózati elemzés elmélete alapján készült hazai kutatási eredmények alkották, a regionális eltéréseket a lelkiállapotra és a társadalmi beállítottságra vonatkozó empirikus kutatások, a rituális sűrűség és a szocio-kulturális környezet megfeleléseit az ifjúságszociológiai vizsgálatok eredményei bizonyították.

IV. Az értekezés témakörében megjelent publikációk

1. *Identitás, nemzeti identitás.* In: (szerk.: Gábor Kálmán, Jancsák Csaba) Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben. Belvedere, Szeged, 2004.
2. *A vallási szocializáció hatása a tizenévesek nemzeti identitására és etnikai előítéletességére.* In: Az értelem kiművelése. I. országos Neveléstudományi Konferencia, 2001. október 25-27. MTA Pedagógiai Bizottság, Budapest.2001.
3. *Családi szocializáció és nemzeti identitás.* In: (szerk.: Gábor Kálmán) Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság mint esély? Belvedere, Szeged, 2000.
4. (Szoboszlai Zsolttal) *Az ifjúság szocializációjának néhány jellemzője két alföldi városban.* Alföldi tanulmányok. 1998-1999. XVII. kötet. MTA RKK, ATI, Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba.
5. *Előítélet és identitás a kilencvenes években.* A vidéki társadalom változásai. Térségfejlesztési ismeretek felsőfokon VII. kötet. (szerk.: Kárpáti Zoltán) Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, Szolnok, 1999.
6. *A nemzeti identitás és a kisebbségekkel szembeni előítéletesség regionális különbségei.* In.: Az Alföld a XXI. század küszöbén. (szerk.: Baukó Tamás). Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 1999.
7. *Socio-cultural and Territorial Influences of Teenagers' Prejudice in Hungary.* Paper presented at the IPSEA RCPSE 28.th Round Table Conference, Budapest, May, 17-19. 1999.
8. *Előítéletesség és családi szocializáció a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei tizenévesek körében* Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1999. 1.
9. *Szocio-kulturális és területi tényezők szerepe a 10-17 éves fiatalok előítéletes gondolkodásában.* In.: Sík E.-Tóth J. (szerk.) Idegenek Magyarországon. MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1997. MTA PTI, Budapest 1998.
10. (Berényi Zoltánnal) *Demokratikus magatartásformák és nemzeti hovatartozás magyar és észak-ír egyetemisták körében.* REGIO. 1997.3.
11. *Cigányok nemzetudata egy rétközi településen.* Hatalom és társadalom a XX.századi magyar történelemben.Osiris Kiadó-1956-os Intézet, Budapest,1995.
12. *National Identity of the Hungarian Gypsies.* Paper presented at „The Role of Stereotypes in the Relationship of Neighbouring Countries " workshop. Collegium Budapest, Budapest, 25. May, 1995.
13. *Középiszkolások nemzet- és magyarságtudata.* Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 1995. 2.
14. (Szabó Ildikóval) *Nemzet és magyarság. Állampolgárság, nemzeti hovatartozás egy kutatás tükrében.* REGIO, 1993. 1.
15. *" Nem felsőtagozatos fokon..." Felsőoktatás és politikai szocializáció. Helyzetkép egy vidéki főiskolán.* JUSS, 1989. 5. sz.
16. *A mai ifjúság viszonya a környező országokhoz a kilencvenes években.* A demokrácia 10 éve Magyarországon. 1989-1999. V. Országos Politológus Vándorgyűlés, Nyíregyháza, 1999. május 7-8. (szerk.: Rozgonyi Ibolya) Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2000.
17. *Területi és szocializációs szempontok a tizenévesek előítéletességében.* In: MTA Szabolcs- Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete 1999. évi tudományos üléseinek előadás-összefoglalói. Nyíregyháza, 1998.

18. *Change and Continuity in Young Hungarians' Political Socialization*. Paper presented at the Finnish Youth Research Society's and the Provincial State Office of Western Finland workshop. Vaasa, 1998. 06. 08-15.
19. *Az előítéletmentesség és nemzeti identitás szocializációs jellemzői a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei tizenévesek körében*. In: MTA Szabolcs- Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete 1998. évi tudományos ülésének előadás-összefoglalói. Nyíregyháza, 1998.
20. *A családi szocializáció hatása a fiatalok nemzeti identitására és többségi-kisebbségi attribúciós mintáira*. In: MTA Szabolcs- Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete 1997. évi tudományos ülésén elhangzott előadások összefoglalói. Nyíregyháza, 1977.
21. *A demokrácia szociális reprezentációja* . Multikulturalizmus I. (szerk.: Kiss Gabriella) Debrecen, 1977, KLTE Szociológia Tanszék 123-157 p. (Az MSZT Nagyalföldi Szakosztálya, a DAB Szociológiai Munkabizottsága és a KLTE Szociológia Tanszéke által 1996. szeptember 12-én rendezett konferencia előadásai).
22. *Religion and National Identity Among Irish and Hungarian Student*. Paper presented at the Conference on National and Religious Identity in East-Central Europe. Ethnic and Religious Diversity as Potential Sources of Legitimacy and Conflict Section. Oradea/Nagyvárad, 19-21. April 1996.
23. *A demokrácia szociális reprezentációja öt posztkommunista országban*. In.: MTA Szabolcs- Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete 1996. évi tudományos ülésén elhangzott előadások összefoglalói. Nyíregyháza, 1996. 51. (Nyíregyháza, 1996. szeptember 28. Filozófia és szociológiai tudományok szekció)